INGLIZ VA O'ZBEK MUZEY EKSPOZITSIYASI MATNLARIDA MILLIY-MADANIY BIRLIKLAR, REALIYALAR VA TERMINLARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI

Maxmudova Dilyora
Andijon davlat chet tillari instituti 2- bosqich Sinxron tarjima yo'nalishi magistranti
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24454586

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi muzey ekspozitsiyasi matnlarida uchraydigan milliy-madaniy birliklar, realiyalar va terminlarning tarjima xususiyatlari tahlil qilinadi. Muzey matnlarining madaniyatlararo kommunikatsiyadagi o'rni hamda milliy xususiyatga ega tushunchalarni boshqa til vakillariga yetkazish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Suzani, atlas, adras, do'ppi, mahalla, madrasa kabi birliklarni ingliz tiliga tarjima qilishda transliteratsiya, tavsifiy tarjima, izohlash va kombinatsiyalashgan tarjima usullaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: muzey ekspozitsiyasi, muzey matni, tarjima, realiya, milliy-madaniy birlik, termin, ekvivalentlik, transliteratsiya, tavsifiy tarjima, pragmatik adekvatlik.

Аннотация. В статье анализируются особенности перевода национально-культурных единиц, реалий и терминов, встречающихся в текстах музейных экспозиций на английском и узбекском языках. Особое внимание уделяется роли музейного текста в межкультурной коммуникации и проблеме передачи национально-специфических понятий представителям другой культуры. Рассматривается применение транслитерации, описательного перевода, экспликации и комбинированных способов при переводе таких единиц, как suzani, atlas, adras, do'ppi, mahalla, madrasa.

Ключевые слова: музейная экспозиция, музейный текст, перевод, реалия, национально-культурная единица, термин, эквивалентность, транслитерация, описательный перевод, прагматическая адекватность.

Abstract. This article examines the translation of culture-specific units, realia, and terminology in English and Uzbek museum exhibition texts. Particular attention is paid to the role of museum texts in intercultural communication and to the challenges involved in conveying culture-specific concepts to foreign audiences. The study considers transliteration, descriptive translation, explicitation, and combined translation strategies in rendering such units as suzani, atlas, adras, do'ppi, mahalla, and madrasa.

Keywords: museum exhibition, museum text, translation, realia, culture-specific unit, terminology, equivalence, transliteration, descriptive translation, pragmatic adequacy.

Globallashuv va xalqaro turizmning rivojlanishi natijasida muzeylarning vazifasi ham tobora kengayib bormoqda. Zamonaviy muzey tarixiy va madaniy merosni saqlash bilan birga turli millat va madaniyat vakillari o'rtasida axborot almashinuvini ta'minlaydigan kommunikativ makon vazifasini ham bajaradi. Muzey ekspozitsiyasida eksponat nomlari, izohli yorliqlar, axborot panellari va katalog matnlari

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

orqali tashrif buyuruvchiga muayyan xalqning tarixi, madaniyati, urf-odati va turmush tarzi haqida ma'lumot beriladi.

Muzey ekspozitsiyasi matnlarini bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish oddiy leksik almashtirishdan iborat emas. Tarjimon asl matndagi axborotni yetkazish bilan bir qatorda undagi milliy-madaniy mazmunni ham saqlashi kerak. R. Neather muzey tarjimasining sifatini baholashda oxirgi foydalanuvchi, ya'ni muzey tashrif buyuruvchisining ehtiyojlarini hisobga olish zarurligiga alohida e'tibor qaratadi.1

O'zbek xalqining moddiy va ma'naviy madaniyatiga oid suzani, atlas, adras, do'ppi, mahalla, madrasa kabi birliklarning ingliz tilida to'liq muqobili har doim ham mavjud emas. Shuning uchun bunday realiyalar tarjimasida milliy nominatsiyani saqlash va xorijiy auditoriyaga tushunarli izoh berish o'rtasidagi muvozanat muhim hisoblanadi.

Muzey ekspozitsiyasi matnlarida milliy-madaniy birliklar alohida o'rin egallaydi. Ular muayyan xalqning tarixiy tajribasi, kundalik hayoti, urf-odatlari, hunarmandchiligi va ijtimoiy munosabatlari bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli realiyalarni tarjima qilishda faqat lug'aviy ma'noni yetkazish ko'pincha yetarli bo'lmaydi.

Masalan, o'zbek amaliy san'atiga oid suzani atamasini ingliz tiliga shunchaki embroidery tarzida tarjima qilish uning mazmunini toraytiradi. Embroidery umumiy kashtachilik tushunchasini anglatsa, suzani muayyan tarixiy-madaniy an'anaga mansub dekorativ to'qimachilik buyumini ifodalaydi. Shu sababli muzey matnida suzani (traditional Central Asian embroidered textile) shaklidan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda transliteratsiya orqali asl milliy nom saqlanadi, izoh esa xorijiy tashrif buyuruvchiga tushunchaning mazmunini anglash imkonini beradi.

Do'ppi realiyasida ham o'xshash holat kuzatiladi. Uni faqat cap deb tarjima qilish milliy-madaniy belgini to'liq yetkazmaydi. Doppi (traditional Uzbek embroidered skullcap) varianti esa buyumning asl nomi va funksional-madaniy tavsifini birlashtiradi.

Atlas va adras terminlarini tarjima qilishda ham ehtiyotkorlik talab qilinadi. Xususan, o'zbek tilidagi atlas mato nomi ingliz tilidagi atlas — xaritalar to'plami ma'nosi bilan shaklan mos kelgani sababli noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Shu bois atlas, a traditional Uzbek silk fabric kabi tavsifiy shakl muzey auditoriyasi uchun aniqroq hisoblanadi. Adras esa adras (traditional silk-and-cotton fabric) tarzida berilishi mumkin.

O'zbekcha birlik	**Inglizcha tavsiya etiladigan variant**	**Tarjima usuli**
Suzani	suzani (traditional embroidered textile)	Transliteratsiya + izoh
Do'ppi	doppi (traditional Uzbek embroidered skullcap)	Transliteratsiya + tavsif
Adras	adras (traditional silk-and-cotton fabric)	Transliteratsiya + izoh
Mahalla	mahalla (traditional neighbourhood community)	Transliteratsiya + izoh

1Neather R. Translation Quality in the Museum: Towards a Greater Awareness of End-User Needs // Translation Quarterly. — 2005. — № 38. — P. 1–24.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Madrasa	madrasa / Islamic educational institution	O‘zlashma + tavsif
Temuriylar	the Timurids / Timurid dynasty	Tarixiy ekvivalent

Jadvaldagi misollar shuni ko‘rsatadiki, milliy realiyalarni tarjima qilishda transliteratsiya va tavsifiy izohni birlashtirish samarali usullardan biridir. Chunki bunda asl madaniyatga tegishli nominatsiya saqlanib qoladi va ayni paytda xorijiy auditoriyaga uning mazmuni tushuntiriladi.

Muzey matnining o‘ziga xos jihatlaridan yana biri uning hajman ixcham bo‘lishidir. Eksponat yonidagi yorliq katta ilmiy maqola vazifasini bajarmaydi; u qisqa vaqt ichida tashrif buyuruvchiga zarur ma’lumotni yetkazishi lozim. L. Ravelli muzey matnlarini yaratishda tilning tashrif buyuruvchi uchun tushunarliligi va axborotning samarali tashkil etilishi muhimligini ko‘rsatadi. Shu sababli tarjimada haddan tashqari batafsil izohlar berish ham matnning kommunikativ vazifasiga zid kelishi mumkin.2

Mahalla tushunchasi buning yaqqol misolidir. Uni faqat neighbourhood deb tarjima qilish mahallaning o‘zbek jamiyatidagi ijtimoiy-madaniy vazifasini to‘liq aks ettirmaydi. Shu sababli birinchi uchragan o‘rinda mahalla (traditional neighbourhood community) kabi variantni qo‘llash, keyingi o‘rinlarda esa mahalla shaklini saqlash maqsadga muvofiq.

Tarixiy nomlarni tarjima qilishda ham xalqaro qo‘llanish va milliy nominatsiya o‘rtasidagi munosabat hisobga olinishi kerak. Masalan, Temuriylar nomini ingliz tilida the Timurids yoki the Timurid dynasty shaklida berish mumkin. Bunday ekvivalentlar xorijiy tarixiy adabiyotlarda tushunarli bo‘lib, asl tushunchaning tarixiy mazmunini saqlash imkonini beradi.

Demak, muzey tarjimasida tarjimonning vazifasi so‘zga so‘z muqobil topish bilangina cheklanmaydi. Tarjimon manba madaniyati va maqsadli auditoriya o‘rtasidagi vositachi sifatida qaysi elementni asl shaklda saqlash, qaysi tushunchaga izoh berish va qaysi holatda tayyor ekvivalentdan foydalanishni aniqlashi kerak.

Ingliz va o‘zbek muzey ekspozitsiyasi matnlaridagi milliy-madaniy birliklar, realiyalar va terminlarni tarjima qilish lingvistik hamda madaniyatlararo xususiyatga ega murakkab jarayondir. Bunday birliklarni tarjima qilishda faqat lug‘aviy ekvivalentga tayanish ayrim hollarda asl matndagi milliy-madaniy mazmunning qisqarishiga olib kelishi mumkin.

Tahlil qilingan misollar suzani, do‘ppi, adras, mahalla singari birliklarda transliteratsiyani qisqa tavsifiy izoh bilan birgalikda qo‘llash samarali ekanligini ko‘rsatadi. Bu usul bir tomondan milliy nominatsiyani saqlasa, ikkinchi tomondan xorijiy auditoriya uchun tushunchani ochib beradi. Shunday qilib, muzey ekspozitsiyasi matnlarini tarjima qilishda semantik aniqlik, terminologik izchillik, milliy-madaniy mazmun va pragmatik adekvatlik o‘zaro uyg‘un holda ta’minlanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Neather R. Translation Quality in the Museum: Towards a Greater Awareness of End-User Needs // Translation Quarterly. — 2005. — № 38. — P. 1–24.
2. Ravelli L. J. Making Language Accessible: Successful Text Writing for Museum Visitors // Linguistics and Education. — 1996. — Vol. 8, № 4. — P. 367–387.

2Ravelli L. J. Making Language Accessible: Successful Text Writing for Museum Visitors // Linguistics and Education. — 1996. — Vol. 8, № 4. — P. 367–387.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. — London–New York: Routledge, 2018.
4. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: Fan, 2005.
5. G'ofurov I., Mo'minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. — Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2012.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.